

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Yayın No: 317-1

ATATÜRK

DİN VE DİN ADAMLARI

Yazar: Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU

Yayın Koordinatörü: Murat Aydemir

Son Okuma: Tuba Nur Kaya

Kapak ve İç Tasarımı: Batuhan Yağız Gökmen

13. Baskı, Mayıs 2025, Ankara, 1000 adet

ISBN: 978-625-428-721-3

Sertifika No: 48058

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.

Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık Ticaret
İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 09.09.2002 tarih ve 1069-6
sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASİMEVİ | PRINTING HOUSE

Ostim OSB Mah., 1256. Cad., No: 11

Yenimahalle/ANKARA

0312 354 91 31 (pbx)

0312 354 91 32

bilgi@tdv.com.tr

ATATÜRK

DİN VE DİN ADAMLARI

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU

1953'te Denizli/Beyağaç'ta doğdu. İlköğrenimini Denizli'de, orta ve lise öğrenimini Burdur'da tamamladı. 1971-1974 yıllarında Fransa'da bulundu. Türkiye'ye döndükten sonra 1976'da Afyon Eğitim Enstitüsünü, 1979'da Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünü bitirdi. Yükseköğrenimi sonrasında çeşitli kamu kuruluşlarında uzman ve yönetici olarak görev yaptı. Bu arada akademik çalışmalarını da sürdürdü. 1985'te Hacettepe Üniversitesinde "Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Hayatı, Siyasi Fikir ve Faaliyetleri" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 1990'da Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde yaptığı "Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi" adlı çalışmasıyla tarih doktoru oldu. 1992'de tarih alanında doçent ve 1999'da da profesör ünvanını aldı. Sarıkoyuncu, 1997'de Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne öğretim üyesi olarak başladı. Aynı bölümün başkanlık görevini yürütmekte iken 5 Mart 2004 tarihinde Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı ve Rektör Yardımcısı olarak atandı. Hâlen öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Alanıyla ilgili çeşitli platformlarda tebliğler sunan Sarıkoyuncu'nun yayımlanmış pek çok bilimsel makalesi bulunmaktadır.

Kitaplarından Bazıları:

- *Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- *Millî Mücadele'de Din Adamları I*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995. (Bu çalışma, 1997'de "Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi" tarafından "eser" dalında üçüncülük ödülüne layık görülmüştür.)
- *Millî Mücadele'de Din Adamları II*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- *Millî Mücadele'de Söğüt ve Çevresi*, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999.
- *Millî Mücadele'de Eskişehir*, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002.

- *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)*, (N. Aktaş, M. Ceylan ile birlikte) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.
- *Atatürk, Din ve Laiklik*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Yayını, Antalya, 2008.
- *Millî Mücadele’de Uluborlu*, E. Sarıkoyuncu değerli ile birlikte Uluborlu Belediyesi Yayını, Kütahya 2009.
- *Millî Mücadele’de Söğüt*, Ertuğrul Gaziye Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Yayınları, Söğüt, 2009.
- *Millî Mücadele’de Zonguldak Sancağı-Zonguldak*, Bartın, Karabük, Zonguldak Valiliği Yayını, Ankara, 2009.
- *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, (Komisyon), Gazi Kitapevi Ankara 2009.
- *Tarihi Kaynaklarda Beyağaç*, (Komisyon), Beyağaç Köyleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, İstanbul, 2009.
- *Millî Mücadele’de Bozüyük ve Atatürk’ün Bozüyük’ü Ziyaretleri*, (Öğretim Gör. Rahmi Akbaş ile birlikte) Ankara, 2010.
- *Kütahya, Sosyal-Ekonomik Hayatından 50 yıl (1945-1995) Av. Zeki Özker’in Anıları*, Kütahya, 2010.
- *Atatürk, Din ve Din Adamları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2013.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	XI
Kısaltmalar	XV
Giriş	1

Birinci Bölüm

Atatürk, Din Hakkındaki Söz, Düşünce ve Açıklamaları

A. Atatürk'ün Allah ile İlgili Sözleri	12
1. Allah'ın Varlığı ile İlgili Sözleri	12
2. İçerisinde Allah Sözcüğü Geçen Konuşmalarından Örnekler	13
B. Atatürk'ün Din ve İslam Dini ile İlgili Sözleri	23
C. Atatürk'ün Hz. Muhammed ile İlgili Sözleri	34
1. Hz. Muhammed Hakkındaki Sözleri	34
2. İçerisinde Hz. Muhammed'in İsmi Geçen Konuşmalarından Örnekler	39
D. Atatürk'ün Kur'an-ı Kerîm ile İlgili Sözleri	42
1. Kur'an-ı Kerîm Hakkındaki Sözleri	42
2. İçerisinde Kur'an-ı Kerîm Sözcüğü Geçen Konuşmalarından Örnekler	44

İkinci Bölüm

Atatürk'ün Dinî Anlayış ve Uygulamaları

A. Laiklik ve Atatürk	50
1. Laiklik Nedir?	50
2. Atatürk'ün Laiklik Anlayışı	57
3. Atatürk Hangi Nedenlerle Laikliği Seçmiştir?	63
4. Laiklik Dinsizlik midir?	80
5. Türkiye'de Laiklik İlkesinin İşlerlik Kazanması	89
B. Atatürk'e Göre Din Eğitimi	94
C. Atatürk'e Göre Din Bilginleri ve Din Görevlileri	97
D. Atatürk'e Göre Cami ve Mescitlerin İşlevi	103
E. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Çalışmaları ve Atatürk	104
1. Cumhuriyet Öncesi İbadet Dilinin Türkçe Olmasını Öneren Aydınlar	104
a) Ali Suavi (1839-1878)	104
b) Hocaşade Mehmet Ubeydullah (1858-1937)	106
c) Ziya Gökalp (1875-1924)	109
2. İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesinin Nedenleri	112
3. Hutbelerin Türkçe Okunması ve Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi	118
a) Hutbelerin Türkçe Okunması	118
b) Mustafa Kemal Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi	125
4. Kur'an-ı Kerim ve Hadislerin Devlet Tarafından Türkçeye Çevirilmesi	126
5. Ayetlerin Türkçe Çevirilerinin Camilerde Okutulması	129
6. Duanın Ana Dille Yapılması	134
7. Ezan, Tekbir, Kamet ve Salanın Türkçeleştirilmeleri	136
F. Atatürk'e Göre İrtica ve Din İstismarcılığı	144
1. Atatürk'ün İrtica ile İlgili Görüş ve Düşünceleri	146
2. Sonuç	152

Üçüncü Bölüm

Millî Mücadelede Atatürk ve Din Adamları

A. Millî Mücadele Fikrinin Doğuşunda Din Adamları	156
B. Atatürk'ü Anadolu'da İlk Karşılayanlar	176
C. Kongrelerde Din Adamları	185
D. Demir ve Çelik Alayları	199
E. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde Görev Alan Din Adamları ..	204
F. Millî Mücadele'de Fetvalar, Atatürk ve Din Adamları	208
G. I. Dönem TBMM'nin Din Adamı Milletvekilleri	209

Dördüncü Bölüm

Atatürk'ün Takdir Ettiği Din Adamlarından Örnekler

A. Mehmet Rifat Börekçi	214
1. Yaşam Öyküsü	214
2. Millî Mücadele'ye Katılımı	215
3. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya Gelişinde M. Rifat Efendi ..	218
4. Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve M. Rifat Efendi	220
5. Ankara'da Kuvayımilliye Teşkilatı ve M. Rifat Efendi	224
6. Ankara Fetvasında M. Rifat Efendi'nin Rolü ve Fetvanın Millî Birlik Açısından Önemi	226
a) Fetvayı Hazırlayan Sebepler	226
b) Fetvanın Hazırlanışı	231
c) Millî Birlik Açısından Ankara Fetvası'nın Önemi	235
7. M. Rifat Efendi TBMM'de	236
8. Ankaralıların İşgallere Karşı Tepkilerinde M. Rifat Efendi	239
9. M. Rifat Efendi'nin Ölüm Cezasına Çarptırılması	244
10. Sonuç	245

B. Abdurrahman Kâmil Yetkin	247
1. Yaşam Öyküsü	247
2. Millî Mücadele Düşüncesinin Doğuşunda Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Rolü	249
a) Mustafa Kemal Paşa ile Tanışması	249
b) Mustafa Kemal Paşa'nın Vaaz Ricası	250
c) Abdurrahman Kâmil Efendi'nin Vaazı	251
d) İzmir'in İşgalini Protesto Mitingi ve Abdurrahman Kâmil Efendi	253
3. Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Abdurrahman Kâmil Efendi	256
4. Millî Mücadele Sonrası Mustafa Kemal-Abdurrahman Kâmil Efendi İlişkileri	259
5. Sonuç	262
C. Hacı Süleyman Efendi (Bilgen)	264
1. Yaşam Öyküsü	264
2. Millî Mücadele ve TBMM'deki Hizmetleri	266
3. Sonuç	274

Beşinci Bölüm

Değerlendirme ve Sonuç

Değerlendirme ve Sonuç	277
Kaynakça	303
Ekler	325

ÖN SÖZ

Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), Türk ulusunun yetiştirdiği en büyük komutan ve devlet adamlarından biridir. O, ulusunun benliğinde saklı cevheri harekete geçirerek önce Anadolu topraklarından emperyalistleri sürmüş, sonra da halkının çağdaş uluslar düzeyine çıkmasını hedeflemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu, Türk çağdaşlaşma hareketinin önderi olan Atatürk, askerliği, devlet adamlığı, devrimciliğinin yanı sıra seçkin bir düşünce adamıdır.

Ne var ki bu büyük insanın tüm görüş ve düşüncelerinin aynı derecede, özellikle kendi halkı tarafından tam anlaşıldığı söylenemez. Örneğin onun din ve laiklik hakkındaki görüş ve düşünceleri en az bilineni ama en çok tartışılan ve istismar edilenidir. Öyle ki kimi çevrelerce konu hakkında taban tabana zıt, tamamen birbirinden farklı çeşitli düşünceler üretilmektedir. Bunlar arasında Atatürkçülüğü “dinsizlik” olarak takdim edenlerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur.

Ayrıca din ve laiklik ile ilgili tartışma ve değerlendirmeler sosyal yaşamımıza tesir eden iki önemli konudur.

Bundan dolayıdır ki tarihsel süreç içerisinde konunun var olan bilgi ve belgelerin ışığı altında doğru olarak değerlendirilip yazılması önem taşımaktadır. Atatürk’ü dinsiz, laikliği de dinsizlik olarak ilan edenlerin oyunlarını bozmak amacıyla, gençlerimizin doğru ve gerçek bilgilerle donatılması konusunda “Atatürkçüyüm” diyen, Türkiye’yi seven herkese, her aydına ödev düştüğü düşüncesindeyim. Bu bilinç ve sorumlulukla bu yönde bir araştırmaya koyuldum. Elde ettiğim bilgi ve belgeleri değerlendirip yazma aşamasına geldiğim günlerde de Mayıs 2001 içerisinde

Türkiye Diyanet Vakfı yetkililerince “Atatürk” hakkında bir kitap yazmam konusunda bana bir öneride bulunuldu. Bu öneri ile birlikte çalışmalarımı hızlandırdım. Bu çalışmamda daha önce Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında çıkan Milli Mücadelede Din Adamları I, II (1995, 1997) adlı eserlerimden de büyük ölçüde yararlanmıştı. Böylece *Atatürk, Din ve Din Adamları* adlı bu eserimiz ortaya çıkmıştır. Kısaca kitabın yazılma öyküsü budur.

Gerçi Atatürk’ün din ve laiklik anlayışı ile ilgili çalışmalar yok değildir. Özellikle “laiklik” konusunda pek çok çalışma vardır. Fakat bunların çoğu incelendiğinde görülecektir ki ya Atatürk’ün din ile ilgili sözlerini aktarmakla yetinilmiş ya da onun laiklik anlayışında din ve din adamlarına yer verilmemiştir. Başka bir deyişle, yıllardır laikliğin savunuculuğunu yapan kimi aydınlarımız, hocalarımız laikliği din ile birlikte ele alıp değerlendirmeyi, laikliğin özüne aykırı bulmuşlardır. Bu eksikliklerin giderilmesine de yönelik olan çalışmamızda Atatürk’ün din ve laiklik anlayışı bütüncül bir yaklaşımla ele alınmış, Atatürk’ün din bilginlerine bakışı açıklanmış ve ayrıca din adamlarının Millî Mücadele dönemindeki hizmetleri üzerinde durulmuştur.

Araştırmamız giriş ile birlikte dört ana bölüm, değerlendirme ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte genel olarak din konusunda bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Atatürk’ün İslam dini, Allah, Hz. Muhammed ve Kur’ân-ı Kerim ile ilgili söz, düşünce ve açıklamaları kronolojik olarak sunulmuştur. Bu bölüm, Atatürk’ün başta kendisi tarafından kaleme alınmış olan büyük nutku, konuşmaları, demeçleri, mesajları, telgraf, genelge ve bildirileri, söyleşileri, mektupları, yazdırdığı sözleri, tuttuğu notları, kendisine yakınlığı

ile tanınmış ya da yakın geçmişimizde yer almış güvenilir kişilerin anıları taranarak oluşturulmuştur. Bölümün sonunda (dipnot: 93) belirtilen gerekçelerle yer verilmeyen kimi sözlerinin dışında hiç kuşkusuz bu konuda Atatürk'ün görmediğimiz, ulaşamadığımız, atladığımız sözleri olmuş olabilir. Bunun bilinmesinde yarar vardır. Ayrıca bu konuda bir hususu daha belirtelim: Atatürk'ün din hakkındaki söz, düşünce ve açıklamalarında geniş kitlelere özellikle gençliğe ulaşmasını sağlamak amacıyla yer yer sadeleştirmeler yapılmıştır. Ayrıca yapılmış sadeleştirmelerden de yararlanılmıştır. Bu konuda titiz davranıldığını söylememize gerek yoktur. Sadeleştirmelerde anlam ve içeriğe azami ölçüde dikkat edilmiştir.

İkinci bölümde Atatürk'ün dinî anlayış ve uygulamaları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde din adamlarının Milli Mücadele yıllarındaki hizmetlerinden söz edilmiştir. Dördüncü bölümde, Atatürk'ün takdir ettiği din bilginlerinden üçünün (Mehmet Rıfat Börekçi, Abdurrahman Kâmil Yetkin, Hacı Süleyman Bilgen) yaşam öyküleri ve hizmetleri sunulmuştur. Çalışmamız, konunun genel bir değerlendirmesiyle son bulmaktadır.

Titiz davranılmasına rağmen böyle bir çalışmanın kuşkusuz pek çok eksiklikleri bulunacaktır. Atatürk'ün din ve laiklik anlayışının bilinmesine katkı dışında hiçbir amaç taşımayan bu kitabımızın okuyucuların eleştiri ve önerileriyle daha da gelişeceğine inanıyorum.

Kitabın ortaya çıkış evrelerinde pek çok kişiden yardım ve destek gördüm. Öncelikle Atatürk hakkında bir kitap yazılması kararını alan Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı ve üyeleri ile basımını gerçekleştiren Yayın

Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca yazılanları baştan sona okuyarak önerileriyle çok önemli katkıda bulunan Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yalçın Şahin'e, Em. Tüm General ve Em. Vali Kenan Güven'e, Diyanet İşleri Başkanlığı Başkan Danışmanı Em. Kur. Alb. Oğuz Kalelioğlu'na, Din İşleri Yüksek Kurulu Başuzmanı İbrahim Ural'a, yazım hatalarını düzelten Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Prof. Dr. Halil Buttanrı'ya, kimi bilgi ve belgeleri sağlayan Kaynak Yayınları Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşiv-Araştırma Uzmanı Kemal Şenoğlu'na ve bilgisayar yazımını üstlenen kızım Esra'ya da teşekkür ediyorum. Vermiş olduğu destek ve gösterdiği sabrından dolayı eşim Fazilet Hanım'a minnettarım.

Bu mütevazı çalışmanın kendinden sonra yapılacak benzeri çalışmalara ışık tutması ve beklenen yararı sağlaması en büyük kazancımız olacaktır.

Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu
Ankara

YENİ BASKI İÇİN

İlk baskısı Temmuz 2002’de yapılan eserimiz değerli okuyucularımızın gösterdiği ilgi ve istekleri nedeniyle 13. baskısına ulaşmış bulunmaktadır. Bundan dolayı tüm okurlarıma minnettarım.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün laiklik, din ve din adamları hakkındaki söz, düşünce ve açıklamaları bugün ülkemizde hâlâ tartışılmakta olan din-devlet, din-siyaset ve din çağdaşlaşma ilişkileri konularında yol gösterici özelliğini korumaktadır.

Atatürk’ün din ve laiklik anlayışının bilinmesine katkı amacıyla kaleme alınan bu çalışmamıza çeşitli çevrelerden büyük bir ilgi gösterilmiştir. Pek çok okuyucu tarafından sözlü ve yazılı olarak böyle bir eseri kaleme almamızdan dolayı tebrikler aldık. Bunlardan Sayın Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu’nun değerlendirmeleri ilginçtir:

“Türkiye’nin gereksinimi olan çok önemli bir konu yalın ve anlaşılır bir dille işlenmiş ve sunulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu büyük insan Mustafa Kemal Atatürk’ün din ve dinle ilgili konulardaki düşünceleri, amaçlı çarpık kafalar tarafından saptırılmakta ve Müslüman halkımız yanıltılmaya çalışılmaktadır. Bu kitap bu türden çarpık kafalara en iyi kanıttır.” Gerçekten Türkiye’de Atatürk ve din konusu istismara uğramış bir konudur. Burada objektif bilim adamlarına ve araştırmacılara görev düşmektedir. Çalışmamıza gösterilen ilgi bunun açık bir kanıtıdır.

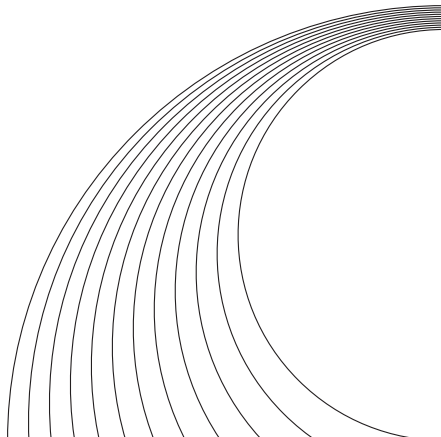
Bu kitabımızın okuyucularımızın eleştiri ve önerileriyle daha da gelişeceğine inanıyorum.

Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu
Kütahya

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
ATB	Askeri Tarih Bülteni
AKDITYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ATASE Arş.	Genelkurmay Askeri Tarih, Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
ATASE Ata. Arş.	Genelkurmay Askeri Tarih, Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi
AÜTİTE	Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
bk.	Bakınız
BTTD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C.	Cilt
Çev.	(Türkçeye) çeviren
A.	Dosya
DEÜAİTE	Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü
Fh.	Fihrist
Hızl.	Hazırlayan
HTM	Hayat Tarih Mecmuası
HTVD	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
JOS	The Journal of Ottoman Studies
Kİ.	Klasör
Krş.	Karşılaştırınız
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve devamı

Giriş

“Din” sözcüğü Arapça bir sözcüktür.¹ Türkçeye, Türklerin İslam’ı kabul etmesiyle birlikte geçmiştir. Arap dil bilimcilerinden Cevherî, dinin “âdet, durum, ceza, mükâfat, itaat” gibi anlamları içerdiğini belirtirken, İbn Manzur bunlara “hesab”ı ve “İslam”ı da eklemiştir.² Mütercim Asım Efendi *Kâmus Tercümesi* adlı eserinde, dinin otuzu aşkın anlamından söz etmektedir.³

Kur’an’da din sözcüğü, “yol, hüküm, itaat, karşılıklı bağlanmak” anlamlarında doksan iki yerde geçmektedir.⁴ Kur’an hak ve muteber dinin, ilahi vahye dayanan tevhid ve haniflik (İslam) olduğunu bildirmekle birlikte, din sözcüğü

1 Dil bilimcileri, din sözcüğünün Arapça “deyn” kökünden master veya isim olduğunu kabul etmektedirler. Arapça dışındaki Sami dilleri yanında Farsça ve Sanskritçe gibi diğer bazı dillerde de din kelimesini andıran sözcükler vardır. Arami-İbrani dilinde din “hüküm”, daino ise Arapçadaki deyyan gibi “hüküm sahibi” anlamına gelmektedir. Günay Tümer, “Din”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, 1994, s. 312.

2 Tümer, G., agm., s. 312. Bk. İbn Manzûr, “Din”, *Lisânü’l-‘Arabî’l-muhît*, Daru Lisan el-Arab, Beyrut, 1389, C. 1, s. 1044-1045.

3 “Bunlardan dinin terim anlamını yakından ilgilendiren şunlardır: Ceza ve karşılık, İslam, örf ve âdet, zûl ve inkıyat, hesap, hâkimiyet ve galibiyet, saltanat ve mülkiyet, hüküm ve ferman, makul ibadet, millet, şeriat, itaat” *Kâmus Tercümesi* “dyn” maddesinden aklatan Tümer, G., agm., s. 312. Ayrıca bk. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, s. 1-3.

4 Osman Zümrüt, *Atatürk’ün İslam Dini Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 2. Ayrıca Prof. Dr. Günay Tümer, din sözcüğünün Kur’an-ı Kerim’in Tevbe, 9/29, Saffat 37/53, Vâkıa, 56/86. ayetlerinde zûl, yönetme-yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhid, İslam, şeriat, hudûd, âdet, ceza, hesap ve millet anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir. Tümer, G., agm., s. 312.

genel bir anlamda ele alınmış, putlara tapanların inanç sistemleri hakkında bile din sözcüğü kullanılmıştır. Örneğin; Kâfirûn suresinin son ayeti şöyledir: “*De ki, sizin dininiz size, benim dinim de bana.*”⁵

İslami kaynakların dışında kalan diğer dinlerin kutsal metinlerinde de din kavramının karşılığı olan sözcükler vardır. “Ancak bu sözcüklerin hiçbirinin kutsal dilleri ve kitapları içinde İslam’daki din kavramı gibi semantik bir gelişme ve ifadeye sahip olmadığı görülür.” Örneğin, “kutsal dili İbranice olan Yahudilikte ‘abodath elohim’ (Tanrı’ya ibadet) tabiri, diğer dinî tutum ve davranışlar yanında özellikle din kavramını” ifade etmektedir. Eski Yunancada din hem korku hem saygı anlamlarını içeren “thioheya” sözcüğüyle ifade edilmektedir. Batı dillerinde “religion” (din, iman, inanç, mezhep, sofuluk, kutsal bilinen ödev, akıl dini, tabii din) sözcüğüyle ifade edilen din için, Hristiyanlığın kutsal kitabı İndilerde “Tanrı’nın yolu” tabiri kullanılmaktadır. Hinduizm ve Budizm dinlerinde “dharma-dhamma” (din, gerçek doktrin, doğruluk, fazilet, kanun, düstur, yapı, atom, fenomen, öz) sözcükleri din anlamına gelmektedir.⁶ Görüldüğü gibi din ile anlatımın ortak noktası “yol, inanç, âdet, bağ ve kulluk”tur.⁷

İslam Peygamberi Hz. Muhammed “*Dinimi Rabbimden gelenler oluşturur.*”⁸ derken filozoflar, sosyologlar, psikologlar, teologlar dinin çeşitli şekillerde tanımını yapmışlardır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

5 Mehmet Nuri Yılmaz, *Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz’ın Konuşmaları, Makaleleri*, (1995-1996), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 429.

6 Tümer, G., agm., s. 314.

7 Tümer, G., agm., s. 315.

8 Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, el-Matbaa el-Maymaniye, Mısır, 1313, C. V, s. 287’den aktaran Zümrüt, O., age., s. 2.

İslam bilginlerine ait din tanımları Kur’ân-ı Kerîm ve İslam inançları göz önünde tutularak yapılmıştır. Bir örnek olarak Seyyid Şerif el-Cürcânî’nin din tanımı verilebilir: “Din, akıl sahiplerini peygamberlerin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanundur.”⁹ Bu tanım daha sonraları İslam dünyasında tekrarlanıp durmuştur.¹⁰ Buna karşın Hristiyan dünyasının bilim adamları tarafından din ile ilgili yapılan tanımlarda birbirinden az çok farklılıklar bulunmaktadır.

Örneğin; James Martineau dini, “daima yaşayan bir tanrıya, tanrısal bilinç ve iradenin evreni yönettiğine ve insanlığın manevi bağlarını elinde tuttuğuna inanış” derken; Herbert Spencer, “her şeyin bizim bilginimizin üstüne çıkan bir kudretin tezahürü” olduğunu kabul etmekte ve Max Müller ise “insanın, çeşitli adlar ve değişen görünüşler altındaki sonsuz kavramasını sağlayan zihnin bir melekesi veya yeteneği” şeklinde tanımlamaktadır.¹¹

Yine Batılı bilginlerden Peter Berger, “(Din) dünyanın yapımına bir girişimdir.” der. Öte yandan Henri Hubert dini, “kutsal nesnenin yönetimi olarak” açıklamaktadır.¹²

9 Tümer, G., agm., s. 314; Tümer, G.-Küçük, A., *age.*, s. 8; Yılmaz, M. N., *age.*, s. 429. Ayrıca bk. Fahri Demir, *İslam Dini Açısından Din-Devlet İlişkisi (Din ve Laiklik)*, Kürsü Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 25-26.

10 Örneğin Tehânevî, “Din, akıl sahiplerini kendi istek ve iradeleriyle şimdi ki hâlde (dünyada) salaha, gelecekte (ahirette) ise felaha sevk eden Allah tarafından konulmuş bir kanundur.” derken Zebîdî, “Din akıl sahiplerini, kendi istek ve iradeleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilahi bir kanundur.” demektedir. Yılmaz, M. N., *age.*, s. 429; Tümer, G., agm., s. 314. Ayrıca bk. Yaşar Nuri Öztürk, *Din ve Fitrat (Yaratılış)*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1992, s. 23-24.

11 Tümer, G., agm., s. 315.

12 Zümrüt, O., *age.*, s. 2.